

КАЗАНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБАЙ

«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI, MADANIYATI»

MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY KONFERENSIYA

TOSHKENT - 2025

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**«TURKIY XALQLARNING MA'NAVIY
INTEGRATSIYASI: TILI, ADABIYOTI,
MADANIYATI»**

**MAVZUSIDAGI II XALQARO ILMIY-NAZARIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI**

TOSHKENT - 2025

Mazkur ilmiy maqolalar to'plamida «Turkiy xalqlarning ma'naviy integratsiyasi: tili, adabiyoti, madaniyati» II Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari jamlangan. Maqolalarda turkiy tillarning rivoji va o'zaro o'xshashliklarini, umumiy adabiy merosimizni ilmiy asosda chuqur o'rganish; madaniy aloqalarni zamonaviy texnologiyalar orqali kengaytirish; tarjima va adabiy almashinuv orqali xalqaro miqyosda muloqotni kuchaytirish; raqamli platformalar orqali integratsiyani amalga oshirishga oid fikrlar yoritib berilgan. To'plamdan dunyo bo'yicha taniqli turkiyshunos olimlar, metodistlar, o'qituvchilar hamda ToshDO'TAU iqtidorli talabalarining maqolalari ham o'rin olgan.

To'plam til va adabiyot ta'limi bilan shug'ullanuvchi professor-o'qituvchilar, shu sohaning tadqiqotchilari, magistrant va talabalarga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

G.Asilova – *pedagogika fanlari doktori (DSc), professor.*

G.Norimova – *filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

Tahrir hay'ati:

S.Muhamedova, S.Qambarova, O.Turaqulova,
Y.Shirnova, M.Yo'ldosheva.

Mazkur to'plam matni Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2025-yil 2-iyundagi 10-sonli majlisida muhokama qilinib, nashrga tavsiya qilingan.

Izoh: Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar o'zlari mas'uldirlar.

müəssisələrinin sayı artmış, şəhər müstəqil təhsil ocaqlarının fəaliyyət göstərdiyi bir məkana çevrilmişdir. Şuşada tərbiyə olunmuş bir çox alim və müəllim, Azərbaycanın təhsil sisteminə böyük töhfələr vermişdir.

Şuşa həmçinin mədəniyyət və elm sahələrində də önəmli rol oynamışdır. Burada müxtəlif məktəblər, dərnlər və mədəniyyət evləri fəaliyyət göstərmişdir. Şuşanın əzəmətli təhsil mühiti, dövrün görkəmli alim və müəllimlərinin yetişməsinə imkan yaratmışdır.

Şuşa Azərbaycan xalqının ruhunda və qəlbində yaşayan bir şəhərdir. Onun tarixi, mədəniyyəti, əzəmətli dağları, musiqili sədaları daim yaşamaqdadır. Bu şəhər bir xalqın yaddaşı, kimliyi və gələcəyə olan ümididir. Əldə etdiyimiz zəfər sayəsində bu gün Şuşa yenidən dirçəlir və gənc nəsil üçün həm fəxr, həm də vətənpərvərlik nümunəsi kimi yaşayır. Şuşa yalnız bir şəhər deyil, o, bir idealdır – əzmkarlığın, mədəniyyətin, xalq ruhunun zirvəsi!

ƏDƏBİYYAT

1. "Mahmud Kaşğarlı." Beynəlxalq elmi jurnalı. II cild. Bakı. 2024
2. "Azərbaycan Tarixi" – akademik nəşr, AMEA Tarix İnstitutu (mənbə: Qarabağ xanlığı, Şuşanın tarixi)
3. Fəridə Məlikova – "Şuşa: Tarix və Mədəniyyət Abidələri" (AMEA-nın nəşriyyatı)
4. Əjdər İsmayilov – "Qarabağ: Tarixi və Ədəbi Miras"
5. Məmməd Hüseyn Tahirli – "Şuşa Ensiklopediyası" (Bakı, 2005)
6. İsmayıl Məmmədov – "Azərbaycanın Musiqi Mədəniyyəti" (muğam və musiqi irsi)
7. Vəqif Arzumanlı – "Qarabağ: Əsrlərin Sədasi" (ədəbi şəxsiyyətlər və folklor)
8. "Qarabağ – Azərbaycanın İncisi" (foto-albom və təhlil yazıları toplusu)
9. Dövlət Arxiv Fondu – Şuşa şəhəri ilə bağlı arxiv sənədləri və xəritələr

AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALÇALARI

Hüseynova Fətimə

Filologiya fakültəsinin tələbəsi

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ORCID:0009-0005-4354-4256

Huseynovaf427@gmail.com

Elmi rəhbər: f.e.d., prof. Mirvari İsmayılova

Xülasə .Məqalədə Azərbaycan və Özbəkistan xalçaçılıq sənətinin tarixi-etnoqrafik və texniki aspektləri müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Məqalədə Azərbaycan və Özbəkistan xalçaçılıq ənənələri elmi əsaslarla müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Tədqiqatın məqsədi hər iki xalqın xalça sənətində formalaşmış estetik üslub xüsusiyyətlərini, texnoloji proseslərini, material seçimini və rəmzi ornamentikasını araşdırmaqdır. İpək və yun kimi xammal növlərinin istifadəsi, sapların boyanması və xalça toxuculuğunda tətbiq olunan alət və üsullar sistemli şəkildə təqdim edilir. Xüsusi olaraq Naxçıvan və İrəvan xalça məktəblərinin spesifik cəhətləri və onların ənənəvi dizayn xüsusiyyətləri şərh edilir. Məqalədə hovlu və hovsuz xalça növlərinin texnoloji və funksional fərqləri izah olunmaqla yanaşı, xalça üzərində imza yerləşdirmə praktikasının semantik və mədəni mənalara da nəzərdən keçirilir. Araşdırmalarına istinad edilərək, xalça sənətinin etno-mədəni identiklik və sənətsünaslıq

baximından əhəmiyyəti əsaslandırılır. Tədqiqatın nəticələri onu göstərir ki, hər iki xalqın xalçaçılıq sənətində mədəni özünəməxsusluqlarla yanaşı ortaq bədii və texnoloji elementlər də müşahidə olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan xalçaları, özbək xalçaları, naxışlar, xalça sənəti və texnikası, mədəni irs.

Annotatsiya. Maqolada ozarbayjon va o'zbek gilamchiligining tarixiy-etnografik va texnik jihatlarini tahlil qilingan. Maqolada ozarbayjon va o'zbek gilamchiligi an'analari ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi har ikki xalq gilamchiligida shakllangan estetik uslub xususiyatlari, texnologik jarayonlar, material tanlash va ramziy bezaklarni o'rganishdan iborat. Ipak va jun kabi xomashyodan foydalanish, iplarni bo'yash va gilamdo'zlikda qo'llaniladigan asbob-uskunalar va usullar tizimli ravishda yoritilgan. Xususan, Naxchivan va Yerevan gilam maktablarining o'ziga xos xususiyatlari va ularning an'anaviy dizayn xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada hovlilili va hovlisiz gilam turlari o'rtasidagi texnologik va funksional farqlarni tushuntirish bilan birga, gilamga imzo qo'yish amaliyotining semantik va madaniy ma'nolari ham ko'rib chiqiladi. Ularning izlanishlariga murojaat qilib, gilamchilik san'atining etnik-madaniy o'ziga xoslik va san'at tarixidagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki xalqning gilamdo'zlik san'atida madaniy o'ziga xosliklardan tashqari umumiy badiiy-texnologik unsurlar ham kuzatiladi.

Kalit so'zlar: Ozarbayjon gilamlari, o'zbek gilamlari, naqshlari, gilam san'ati va texnikasi, madaniy meros.

Abstract. The article provides a comparative analysis of the historical-ethnographic and technical aspects of Azerbaijani and Uzbek carpet weaving. The article provides a comparative analysis of Azerbaijani and Uzbek carpet weaving traditions on scientific grounds. The aim of the study is to investigate the aesthetic style characteristics, technological processes, material selection and symbolic ornamentation formed in the carpet art of both nations. The use of raw materials such as silk and wool, dyeing of threads and tools and methods applied in carpet weaving are systematically presented. In particular, the specific features of the Nakhchivan and Iravan carpet schools and their traditional design features are commented on. The article, in addition to explaining the technological and functional differences between the types of courtyard and courtyard-free carpets, also considers the semantic and cultural meanings of the practice of placing signatures on carpets. Referring to his research, the importance of carpet art in terms of ethno-cultural identity and art history is substantiated. The results of the study show that in addition to cultural specificities, common artistic and technological elements are observed in the carpet weaving art of both peoples.

Keywords: Azerbaijani carpets, Uzbek carpets, patterns, carpet art and technique, cultural heritage.

Xalça təkcə bədii estetik zövqün təcəllüsü deyil həm də qan yaddaşının vizual göstəricisi, zaman körpüsü, milli mənəvi dəyərlərin, mədəni təşəkkülün, xalq təfəkkürünün ilmələrinin pıçıltısı, dünəndən sabaha salnamə kodudur. Xalçaçılıq Şərq xalqlarının qədim və zəngin sənət sahələrindən biridir. Azərbaycan və Özbəkistan bu sahədə öz milli xüsusiyyətləri, texnikaları və motivləri ilə fərqlənən xalçaçılıq məktəblərinə malik ölkələrdir. Hər iki ölkənin xalça sənəti təkcə məişət əşyası deyil, həm də mədəni irsin, dünya görüşünün və tarixinin daşıyıcısıdır.

Azərbaycan xalçaları: Azərbaycan xalçaçılığı min illərlə yaşı olan sənətdir. Arxeoloji qazıntılar və yazılı mənbələr sübut edir ki, Azərbaycanda xalçaçılıq ən azı eramızdan əvvəl II minilliyə aiddir. Əvvəllər, Azərbaycan xalçaları əsasən

yeddi əsas məktəbə bölünüb: Quba, Şirvan, Gəncə, Qarabağ, Qazax, Təbriz və Bakı. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, xalçaçılıq məktəbi 7 deyil, 9 qrupa bölünməlidir. Naxçıvan və İrəvan qrupunu da bura daxil ediblər. Hər bir məktəbin özünəməxsus kompozisiyası, ornamentləri və rəng çalarları vardır. Azərbaycan xalçaları yalnız bölgələrə görə fərqlənir. Hazırlanma üsullarına görə də seçilir. Daha ümumi şəkildə onları iki böyük qrupa ayırmaq olar: xovlu və xovsuz xalçalar. Xovsuz xalçaların onlarla növ vardır: palaz, kilim, cecim, sumax, şəddə, vərni... Xovsuz məmulatlar sırasına xalçalardan əlavə məfrəş və xurcunlar, çuval və çullar, heybə və örkənlər, kiçik çantaları əvəz edən xalça məmulatları, torbalar və digərləri də xovsuzlar qrupuna aid edilir. Xalçalardakı bu müxtəliflik insanların həyat tərzilə əhəmiyyətli dərəcədə bağlıdır.

Naxçıvan xalçaları: E.ə IV-III minilliklərdə mövcud olan Kültəpə qədim yaşayış məskənindən tapılmış ibtidai gil çəhrələr və sümükdən hazırlanmış iy ucları Naxçıvanın ən qədim toxuculuq mərkəzlərindən biri olduğunu sübut edir. Bu diyarın insanları bitkilərdən boyaq rəngi almağın sirlərinə bələd olublar. Naxçıvan xalçalarının şöhrətinə bir çox qədim mənbələr şahidlik etməkdədir.

X- cu əsrin II-ci yarısına aid "Hüdud-əl-ələm" əsərində Muğanın palaz və çuvaları, Şirvanın parçaları ilə bərabər Naxçıvan, Xoy və Səlməsin xalçaları barədə dəyərli məlumatlar var.

Dünyada şəxsi kolleksiyalarda Naxçıvan şəhərindən 5, Babək rayonundan 5, Culfadan 5, Kəngərliyə 3, Ordubaddan 6, Sədərəkədən 4, Şahbuzdan 6, Şərurdan 10 hovlu və hovsuz xalça məmulatları saxlanılır.

Xalçaçılıq üçün önəmli mərhələ sayılan boyaqxanalar hələ qədim zamanlardan Naxçıvan və Ordubadda məşhur idi. Parlaqlığı və şux çalarları ilə digər bölgə üslublarından fərqlənən boyaqlar öz texnikasında xalq ənənələrinə söykənirdi. Dağlarda bitən kollardan, gül-çiçək, zoğ, yarpaq və meyvə qabıqlarından ipləri boyamaq üçün cürbəcür rənglər alırdılar. Sarı və sarımtıl rənglər sarıçöp, sarıgül və əncir yarpaqlarından, qırmızı və çəhrayı rənglər qırmız böcəyindən, nohudu və şəkəri rənglər soğan və alma qabığından, palıd rəngi qoz qabığından, sürməyi və göy rənglər təbii indiqodan alınır. Boyaqçılar təbii rənglərin boyama qabiliyyətlərini artırmaq məqsədilə onların tərkibinə zəy, duz kimi bərkidici maddələr qatırdılar.

Naxışların mənası. Azərbaycan xalçalarında tez-tez rast gəlinən motivlər arasında "göl" (mərkəzi medalyon), "buta", "ağac", "quş" və "heyvan" təsvirləri vardır. Atların, dəvələrin növbə ilə düzülməsi, dəvət karvanı sujetləri əbədi həyata, ömür karvanına bir işarədir. Deməli, Azərbaycan xalçalarında ağacla bərabər, günəşin simvollarından biri sayılan atın, aslanın, keçinin təsviri ailə modelinin, nəsil artımının göstəricisidir. Romb və qarmaq formalı həndəsi naxışlar əkin sahəsini, artımı, bolluğu simvolizə edir. Naxçıvan xalçalarının böyük əksəriyyətində həyat ağacı vardır. Bəs, nə üçün milli xalçalarımızda həyat ağacı və onunla bağlı, günəşin tez-tez təsvir edilməsi hadisəsi ilə rastlaşırıq? Çünki, bir çox xalqlarda eləcə də, türkdilli xalqlarda ən qədim zamanlarda belə bir inanc varmış ki, günəş kainatın, insanların yaradıcısı olmuşdur. Dünya ağacı

kainatın yaradıcısı olduđu üçün, günəş və onun xalçalardakı buta şəklində təsviri də sevib-sevilmək, məhəbbət ehtirasını, həyat qüvvəsini, artıb-törəməni ehtiva edir[1,s.131]. Bundan başqa göz, quş təsvirləri, həsrəti kədəri bildirən fiqurlar vardır. Bəzi xalçalarda “s” işarəsi var idi ki, bu da bolluđu bildirirdi.

Naxçıvan xalçalarının *hovlu və hovsuz qruplarının* texnologiyası da ümumi Azərbaycan xalçaçılıq texnologiyası ilə uyğundur. Palaz, cicim, kilim, şəddə, zili, ladı, vərni, sumax hovsuz xalçalar qrupuna daxildir və sadə keçirmə, mürəkkəb keçirmə və sadə dolama üsulları ilə ərsəyə gəlir. Xalı və xalçalar isə hovlu xalçalar qrupundadır. Düyünləmə (dolama ilmə) və ya qullabı ilmə üsulu ilə toxunur.

Xalçalar həm ibadət məqsədi ilə, həm də gündəlik məişətdə döşəmə, divar bəzəyi və cehizlik kimi istifadə olunurdu. Naxçıvan xalçalarından danışarkən *namazlıq xalçalarını* unutmaq olmaz. Onlar buta, tirmə motivləri ilə, heyvan fiqurları ilə bəzədilirdi.

El yaddaşı, xalq təfəkkürü barmaqlardan ilmələrə, naxışlara hopur və əbədiyyət qazanır. Zamanın gərdisindən çıxmış çeşidli yumaqlar, kələflər, bədii estetik zövqün təcəllüsü, dövrün açılış kodu olan naxışlar, qayaların əzəmət ritmini, dəvələrin məğrur, mətin addım səslərini çatdıran *həvə* (toxucu alət) bu günün yeni sənət nümunələrinin yaranmasına rəvac verir. Ulu sənətin, qədim və mükəmməl məktəbin əbədiliyi onun fundamental araşdırmasından, dürüst tədqiqi və məqsədyönlü təbliğindən daha çox asılıdır. Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadi inkişaf nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən tədris mərkəzi də elə bu məramı xidmət edir. Müxtəlif yaş qrupundan olan xanımlar burada həm dünənimizin təfəkkür və həyat tərzini, naxış möcüzələrindən öyrənəcəklər. Həm də şöhrətli bir məktəbin davamçıları kimi ilmə poetikasını sabahımıza ötürəcəklər.

Tarixi-mədəni irsin, milli-mənəvi dəyərləri ehtiva edən etnomədəniyyət salnaməsinin qorunması və gələcək nəsillə çatdırılması önəmli məsələdir. 1998-ci ildən fəaliyyətə başlayan Naxçıvan Dövlət Xalça muzeyi də bu məramı xidmət edir. Əvvəlcə 200 illik tarixə malik xan sarayında yerləşən muzey 2010-cu ildən Heydər Əliyev prospektindəki yeni binaya köçürülüb. İlk mərhələdə qonaqları 359 eksponatla qarşılayan Naxçıvan Dövlət xalça muzeyində nümunələrin sayı indi 500-ü keçib. Hazırda bu mədəniyyət ocağında 109 Naxçıvan qrupuna aid xalça nümayiş etdirilir.

Qarabağ xalçaları: Qarabağ nəinki öz füsunkar təbiəti, heyratəmiz musiqisi, nadir cins atları, yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə həm də əlvan naxışlı xalçaları ilə dünyaya səs salıb. Qarabağ xalçalarının 33 kompozisiyası mövcuddur. Yerli qoyun növlərinin yununun xüsusiyyətlərinə görə Qarabağ xalçaları sıx hündür və yumşaq xova malikdir. Bu xalçalar həyat eşqi və parlaq koloriti ilə seçilir. Qarabağ xalçaları deyəndə göz önünə allı-güllü, bəzəkli, bir qədər tünd rəngli, qırmızı rəngin bolluđu ilə seçilən xalçalar gəlir. Qarabağ xalçalarının forması uzunsov rəng palitrası isə olduqca zəngindir. Onlar dörd qrupa bölünürlər: medalyonsuz, medalyonlu, namazlıqlar və süjetli. Aran xalçası, “Bağçadagüllər xalçası”, “Balıq xalçası”, “Buynuz xalçası”, “Bərdə xalçası”, “Bəhmənli xalçası”,

“Qarabağ xalçası”, “Qoca xalçası”, “Qasımuşağı xalçası”, “Ləmbəran xalçası”, “Muğan xalçası”, “Talış xalçası”, “Lampa xalçası”, “Malibəyli xalçası”, “Xanqərvənd xalçası”, “Xanlıq xalçası”, “Xantirmə xalçası”, “Çələbi xalçası”, “Şabalıdbuta xalçası”, və s. çeşnili xalça kompozisiyaları Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin klassik nümunələrindəndir [5]. Qarabağda xalçaçılığın geniş vüsət aldığı XVIII-XIX əsrlərdə bu sahədə daha böyük nailiyyətlər əldə edilib. Qədimliyi ilə seçilən bu xalçalar Azərbaycan dekorativ tətbiqi sənətinin nadir incilərindəndir. Qarabağda toxunmuş rəngarəng xalçalar içərisində, öz kompozisiyasına görə seçilən xalçalardan biri də xalq arasında “Buynuz” adı ilə şöhrətlənən sənət nümunələri olmuşdur. Bu xalçalarda naxış elementlərinin əsas formasının stilizə edilmiş qoç buynuzu olması, xalqımızın qədim qoç onqomu – totemi ilə bağlıdır [1, s. 132].

Almaniyanın Berlin şəhərində yerləşən Perqam muzeyində XV əsrdə Qarabağda toxunmuş orijinal kompozisiyaya malik kiçik xovlu xalça var. Muzeyin nadir eksponatlarından olan “Əjdaha və Simurq” adlı bu xalça xeyirləşərin mübarizəsini təsvir edir. Qədim əcdadlarımız Simurqu yer üzündə Günəşin mənbəyi, güc və cəsarət “mənbəsi” hesab etmiş, onu nəsil artımını himayə edən, ailə ocağının və dəyərlərinin keşiyində duran, həyatın qoruyucusu hesab etmişlər [1, s. 130].

İrəvan xalçaları: İrəvan qrupu üzrə aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, ermənilər bu bölgədə yerləşən mədəniyyət abidələrimizlə birgə xalçalarımızı da mənimsəməyə çalışmışlar. Sovet dövründə Ermənistanda fəaliyyət göstərən “Ayqorq” xalça birliyində istehsal olunan xalçalar qədim Azərbaycan xalçalarının əsasında toxunurdu. “Ayqorq” xalça birliyinin sifarişi ilə toxucular Azərbaycan xalçalarına məxsus naxış, simvol və elementlər əsasında xalçalar toxuyur, yığma bir xalça modeli hazırlayır və onlara erməni adı qoyurdular. Bundan başqa erməni işbazlar bu xalçaları özününküləşdirmək məqsədi ilə çeşnilərin üzərinə erməni hərfləri əlavə edirdilər. Belə çeşnilərə nəzər yetirdikdə oradakı bütün naxışların türklərə, qərbi Azərbaycanın əzəli sakinləri olan Azərbaycan türklərinə məxsus olduğunu asanlıqla görə bilərik. “Lori” adlandırılan xalça Azərbaycanın Şirvan, qondarma olaraq “berd” adı verilən xalça isə Qazax xalça məktəbinə məxsus çeşnilərin plagiatıdır. O zaman dünyaya “sovet xalçaları” adı altında yayılan bu məhsullar Azərbaycan çeşnilərinin eynisi idi. Sovet ittifaqı dağıldıqdan sonra bəzni dairələrdə erməni xalçaları kimi tanınmağa başladı. Ancaq bütün bunlar müvəqqəti çaşqınlıq yaratsa da zaman keçdikcə Azərbaycan xalqının milli- mədəni irsini mənimsəməyə cəhd edənlərin ifşası ilə nəticələndi. Bu gün Azərbaycan xalçaları dünyanın hər yerində tanınır və layiqincə dəyərləndirilir.

Bu bölgənin təbiəti, əhalisinin məşğuliyyəti, inancları kimi, tarixi abidələrindən qaynaqlanan ornamentlər, naxışlar da İrəvan qrupuna aid xalçalarda öz əksini tapmış onları daha da zənginləşdirmişdir. İrəvan xalçasının üzərindəki əjdaha elementinin olması gücü və müdafiəni ifadə etməsi ilə bağlıdır. Üç künc formalı dua işarələri bələlərdən, bəd nəzərdən qorunmanı, quş motivi həsrəti, intizarı bildirirdi. Qoç buynuzu elementi isə qəhrəmanlıq, bərəkət

və mərdliyi, daraq elementi evliliyi, xalçanın kənarlarında zəncirvari təsvir şəra qarşı birliyi, göz işarəsi bəd-nəzərdən qorunması üçündür. Əslində, haqqında danışdığımız bu işarələri və naxışları Azərbaycan xalçalarının hər birində görmək mümkündür. Elmi araşdırmaların nəticəsi onu göstərir ki, bu elementlərin əksəriyyəti gözdən, bəd-nəzərdən, şər qüvvələrdən, təbii fəlakətlərdən qorumaq məqsədilə xalçaçılar tərəfindən işlədilmişdir. Bu xalçaların ən böyük möcüzəsi və sirləri ondadır ki, sadə xalçaçı qadın bu elementləri yüksək dəqiqliklə, simmetrik şəkildə əks etdirə bilmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan xalçaçılığı: Azərbaycan xalçaçılığı çoxəsrlik ənənələrə malikdir və bu sənət bu gün də yaşayır, yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Ənənəvi üsullara əsaslanmaqla yanaşı, müasir dövrdə Azərbaycan xalçaçılığı həm texniki, həm də estetik baxımdan yenilənmişdir. Müasir dövrümüzdə xalçalarımız, rəqslərimiz qədər gen yaddaşımızın, etnik düşüncə və soykökümüzün bu sirli möcüzələri olan naxışları və işarələri – piktoqrafları özündə yaşadan və təbliğ edən başqa ecazkar qüvvə yoxdur. Başqa xalqlar nə xalçalarımızı, nə də rəqslərimizi “oxuya” bilir, “sirrini” bilir [1,s.113].

1)Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 2010-cu ildə imzaladığı sərəncamla Azərbaycan xalçaçılığı UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil edilmişdir.

2)2016-cı ildə “Azərxalça” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradıldı. Məqsəd xalçaçılığı qorumaq, ustaları dəstəkləmək və xalça ixracını artırmaq idi.

3)Azərbaycanda bir neçə xalça fabrikləri açıldı: Ağdam, Tərtər, Füzuli, Şəki, Quba, Qazax və digər şəhərlərdə yeni xalça emalatxanaları fəaliyyətə başladı.

4)Dövlət proqramları çərçivəsində xalçaçılıq sənətinə marağın artırılması üçün peşə məktəbləri və xalçaçılıq kursları açılıb.

Özbəkistan xalçaları:Özbəkistan xalçaçılığı çox qədim sənət sahəsidir və bu ölkənin zəngin mədəni irsinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Özbək xalçaları əsasən Buxara, Xivə, Səmərqənd və Qaşqədərya bölgələrində hazırlanır. Bu xalçalar həm estetik gözəllikləri, həm də yüksək keyfiyyətləri ilə seçilir.

Ən məşhur növləri Buxara, Xivə və Səmərqənd xalçaları olmuşdur. Buxara xalçaları: Dünyada ən tanınmış Özbək xalçalarındandır. Üzərində xırda rombvari və ya sekizbucaqlı gül motivləri sıx yerləşdirilmiş olur. Buxara xalçalarının keyfiyyətini həm düyün sıxlığı, həm də naxışların aydınlığı müəyyən edir. Xalçaların fonu əsasən tünd qırmızı rəngdə olur. Ən yaxşı Buxara xalçalarında 1 kvadrat desimetrdə 300-400 düyün ola bilər.Xivə xalçaları: Daha iri naxışlı, zəngin ornamentlərlə bəzədilmiş olur.Səmərqənd xalçaları: İpək və yun qarışığından hazırlanır, daha incə və zərif naxışlarla diqqət çəkir.

Hazırlanmasında ənənəvi olaraq təmiz yun, bəzən ipək istifadə olunur. Əllə əyirilmiş yun saplardan toxunur, bəzi bölgələrdə ipək saplarla bəzək vurulur,həm hovlu, həm də hovsuz xalçalar hazırlanırdı. Azərbaycan xalçaçılığında olduğu kimi təbii boyalardan istifadə olunurdu. Bitkilərdən, ağac qabıqlarından, hətta həşəratlardan alınan təbii boyalarla yun və ipək saplar rənglənirdi.

Naxışların və simvolların rəmzi mənaları: Özbək xalçalarında naxışlar təsadüfi seçilmir. Onlar müəyyən inancları və simvolik mənaları ifadə edir: Gül (çiçək) motivləri — həyatın davamlılığını, yenilənməni simvolizə edir. Buxara Gülü motivinin növləri bunlardır:

1. Tekke Gülü: Ənənəvi sekizbucaqlı forma, tünd qırmızı fon üzərində simmetrik düzülür. Bu, qədim Tekke türkmən tayfasının naxışından gəlmişdir.

2. Sarıq Gülü: Daha iri və daha sadə formada olur. Aralarındakı boşluqlar daha aydın görünür.

3. Salor Gülü: Daha mürəkkəb, çoxbucaqlı və naxışlı formadadır. Çox vaxt ipək sapla işlənir.

4. Erzari Gülü: İncə və zərif işlənmiş, bəzən mavi və yaşıl rənglər əlavə edilmiş olur.

Toxuculuqda istifadə olunan alətlər və texniki vasitələr:

Əyirici: Yun sapı hazırlamaq üçün istifadə olunur.

Xalça çərçivəsi: Toxuma prosesi üçün əsas qurğudur.

Daraq və ya dişlik: Toxunmuş sapları sıxlaşdırmaq üçün istifadə edilir.

Kəsici bıçaqlar: Sap uclarını düzəltmək və naxışları aydınlaşdırmaq üçün istifadə olunur

Müasir dövrdə Özbək xalçaçılığı: Bu gün Özbəkistan xalçaçılığı dövlət tərəfindən qorunur və inkişaf etdirilir. Xüsusilə Margilan, Buxara, Ürgənc və Səmərqənd kimi şəhərlərdə xalçaçılıq emalatxanaları və sənət məktəbləri fəaliyyət göstərir. Müasir ustalar qədim naxışları qorumaqla yanaşı, yeni dizaynlar da yaradırlar.

Özbəkistanda xalçaçılıq sənəti UNESCO tərəfindən qorunan qeyri-maddi mədəni irs sahəsi kimi tanınması üçün namizəd göstərilib. Hazırda Özbəkistan hökuməti xalçaçılığı UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına daxil etdirmək üçün təşəbbüslər həyata keçirir. Yəni hələ rəsmi daxil edilməyib, amma proses gedir.

Azərbaycan və Özbəkistan xalçaçılıq ənənələrinin ümumtürk mədəni kontekstində formalaşan ortaq cəhətləri ilə yanaşı, regional xüsusiyyətlərdən irəli gələn spesifik fərqlilikləri də müşahidə olunmaqdadır.

Oxşar cəhətlər: Azərbaycan və Özbəkistan xalçaçılıq ənənələri arasında bir sıra ortaq xüsusiyyətlər müşahidə olunur. Hər iki xalçaçılıq məktəbində əsas xammal kimi yüksək keyfiyyətli yun və ipək materiallardan istifadə edilir ki, bu da xalçaların davamlılığını və estetik görünüşünü təmin edir. Xalçalar ənənəvi olaraq tamamilə əl işçiliyi ilə toxunur və bu prosesdə nəsil-dən-nəslə ötürülən ustalığ və peşəkar təcrübə mühüm rol oynayır. Ornamentik baxımdan hər iki xalçada geometrik fiqurlar, stilizə olunmuş çiçək motivləri və digər simvolik naxışlar geniş yer tutur. Rəng seçimi baxımından isə qırmızı, mavi və sarı kimi parlaq və kontrastlı tonlara üstünlük verilir ki, bu da xalçaların vizual dinamikliyini və estetik ifadə gücünü artırır.

Fərqli cəhətlər: Azərbaycan və Özbəkistan xalçaçılıq ənənələri ortaq etnokültürel köklərə əsaslansa da, regionlara xas spesifik xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənir. Azərbaycan xalçaları coğrafi bölgələr üzrə – Naxçıvan, Quba,

Şirvan və digər xalça məktəbləri çərçivəsində – fərqli texnika və üslub xüsusiyyətləri ilə seçilir. Bu məktəblərdə toxunan xalçalarda yerli xüsusiyyətlərə uyğunlaşan simmetrik və strukturlaşdırılmış kompozisiyalar – o cümlədən “çörək daşları” kimi arxetipik motivlər – ön plandadır. Özbək xalçaları isə əsasən Buxara, Səmərqənd və Xivə kimi şəhərlərin mədəni və dini mühitinin təsiri altında formalaşaraq, daha çox mənəvi məzmunlu və bədii baxımdan mürəkkəb motivlərlə (məsələn, lalə, “küi” və sair) zənginləşmişdir. İkonografik baxımdan da fərqliliklər aydın görünür: Özbək xalçalarında dini simvollar – məscid, minarə və digər İslam memarlıq elementləri – geniş yer tutur. Azərbaycan xalçalarında isə əsas vurğu dünyəvi həyat tərzini və təbiət obrazlarını əks etdirən motivlər üzərində qurulmuşdur ki, bu da onların estetik semantikasında fərqli mədəni prioritetlərin izlərini göstərir.

Araşdırma nəticəsində müəyyən olunur ki, Azərbaycan və Özbəkistan xalçaçılıq ənənələri ortaq türkdilli mədəniyyətin dərin qatlarından qaynaqlansa da, hər iki xalqın milli-estetik zövqünü və sosial-mədəni xüsusiyyətlərini əks etdirən spesifik cizgilərlə fərqlənir. Xalçaların toxunuş texnologiyası, istifadə olunan xammal növləri (ipək, yun və s.), ornamentik motivlərin semantikasi və kompozisiya prinsipləri bu fərqliliyin əsas göstəriciləri kimi çıxış edir. Naxçıvan və İrəvan xalça məktəblərində müşahidə olunan zəngin rəng palitrası və simvolik təsvirlər Azərbaycanın regional xalçaçılıq ənənələrinin inkişaf səviyyəsini nümayiş etdirir. Özbək xalçalarında isə xüsusilə geometrik motivlərin üstünlük təşkil etməsi və rəng harmoniyasına verilən diqqət milli üslubun formalaşmasında mühüm rol oynayır. M. İsmayilovanın elmi tədqiqatlarına əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, xalça sənəti təkcə dekorativ-tətbiqi sənət nümunəsi deyil, həm də xalqın tarixi yaddaşını, dünya görüşünü və identikliyinə ifadə edən mühüm mədəni miras formasıdır. Bu baxımdan, xalçaçılıq ənənələrinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi aktual elmi və mədəni vəzifə olaraq qalır.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayilova, M. “Azərbaycan və Özbək xalçalarının naxış sistemi”, M. Kaşğarlı Beynəlxalq Elmi Məqalələr Toplusu, 2023.
2. Azərbaycan xalçaçılığı tarixi. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2015.
3. <https://youtu.be/bJYy7Cq0pY?si=fUF4ZitNBlaq8Xc1>
4. <https://youtu.be/Q7kWDr1BH3E?si=mWTt0efPQQSMrYAn>
5. <https://www.azculture.uz/elave-melumatlar.php?link=qarabagxalcha>

Zhumagali İBRAGİMOV. KAZAK TÜRKCESİNİN TÜRKİSTAN AĞZINDA EDATLAR	245
Зульфия Ишкильдина, Светлана Косцова. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СТРУКТУРА СЛОВА В РУССКОМ И БАШКИРСКОМ ЯЗЫКАХ: СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ	251
Ahmedova Shaxnozahon. TOPONIMIKA FANI VA UNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	256
Shirnova Yekaterina Turakulovna. O'ZBEK VA RUS TILLARI MUROJAAT VOSITALARI TADQIQIGA DOIR	261
Aynur Cəfərova. QARAQALPAQ DİLİNDƏ KONSONATLARIN (SAMİTLƏRİN) İŞLƏNMƏSİ	267
IV SHU'BA. TURKIY XALQLARNING UMUMIY MADANIY MEROSI	
Аминев Закирьян Галимьянович. ОБ АРХАИЧЕСКИХ БАШКИРСКИХ ЭПОСАХ «УРАЛ БАТЫР» И «АКБУЗАТ»	275
Турганбаев Нурмамат Орозович. БАЙЫРКЫ ТАШ ЖАЗМА ЭСТЕЛИКТЕРДЕГИ ОРТОК СӨЗДӨР	278
Адилбекова Эльмира Сейтимовна, Емре Гүлже. TÜRK ANLATI GELENEĞİNDEKİ GÖLGE OYUNLARI: KARAGÖZ	286
Turgay AKDURUŞ. RENKLERİN SİYASİ VE TOPLUMSAL OLAYLARDA KULLANIMI	295
Filiz GÜVEN, Zeynep AVCI. İŞLEVSEL TİPTEN BELLEKSEL TEMSİLE: EMİR TİMUR'UN TÜRKİYE SAHASINDAKİ HALK ANLATILARINDA TİPOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ	303
Камалова Гульдар Рашитовна, Шакурова Шаура Рашитовна. НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ И ВКЛАД ВЫДАЮЩЕГОСЯ УЧЕНОГО-ТЮРКОЛОГА РАШИТА ШАКУРОВА В ГУМАНИТАРНУЮ НАУКУ	312
Алиева Ляззат Бердуақасқызы, Ұлас Жанниет. TÜRK MODERNLEŞMESİNİN TAŞIYICI GÜCÜ: HALK TİYATROSU	322
Əhmədova Səbirə Şövqi qızı. SƏMƏRQƏND ŞƏHƏRİNİN TARİXİ MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ	328
Fatimə Salmanova. AZƏRBAYCAN MUĞAMI	334
Sobirova E'zoza G'ayrat qizi. TURKIY XALQLARNING MILLIY QADRIYATLARINI TALQIN ETISH	339
Ayan Əlizadə. QƏRBİ AZƏRBAYCAN BÖLGƏSİNİN ZƏNGİN MƏTBƏXİ	341
Həsənova Ülkər Fikrət. TARİX DƏRSLƏRİNDƏ AKMEOLOJİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASINDA İSTİFADƏ OLUNAN ÜSUL VƏ VASİTƏLƏR	348
Aysel Hüseynova. UŞA-QARABAĞIN MƏDƏNİ İNCİSİ	353
Hüseynova Fatimə. AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALÇALARI	359
Zülfıqarova Aytən. ÇÖVKƏN OYUNU	367
Abbosova Mubina. ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR - TURKIY MADANIYAT TARG'IBOTCHISI	371

